

потребу правильно, точно, доречно висловлювати свою думку.

Народноказковий текст бажано використовувати і на заняттях зі стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, на заняттях мовного гуртка та лінгвістичних студіях. Це дає змогу інтегрувати знання суміжних дисциплін: народознавства, літератури, фольклористики, історії тощо.

Отже, робота з казкою під час вивчення рідної мови не тільки збагатить учнів, а також студентів різнобічними лінгвістичними знаннями, а й сприятиме виробленню вдумливого ставлення до мови, а головне, виступатиме базою для формування національно свідомої та духовно багатой мовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейниченко Н., Величко О. Зоопрагматика в казці І. Франка «Лис Микита» // Філологічні науки. – Суми: СумДПУ, 2006. – С. 29 – 34.
2. Єрмоленко С.Л. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1982. – 215 с.
3. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості. Казки, легенди, перекази, оповідання / Упорядкування і передмови Ю. Брициної, Г. Довженко, С. Мишанича. – К.: Веселка, 1989. – 615 с.
4. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник. – 4-те вид. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
5. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Вивчення української усної народної творчості у вищій школі // Вища школа. – 2001. – № 6. – С. 38 – 45.
6. Сумцов М. Малюнки з життя українського народного слова. – Харків, 1910. – 76 с.
7. Сухомлинський В. Казки Школи під Голубим Небом: Казки, притчі, оповідання. – К.: Рад. Школа, 1991. – 191 с.
8. Пропп В. Поетика фольклора. – М.: Лабиринт, 1998. – 318 с.
9. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. – Львів: Каменяр, 1994. – 118 с.

УДК 811.161.2'42

М.В. Кудряшова

*Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНИХ ЗАСОБІВ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Вивчення мовних засобів створення комічного в поезії (М. Вінграновський, П. Воронько, Н. Забіла) та прозі (В. Нестайко) для дітей спонукає дослідника до пошуку певних підходів у доборі матеріалу та до використання особливих методів аналізу. При цьому слід виходити зі специфіки самого предмета дослідження, системності, самостійності та ізоморфізму мовних явищ різних рівнів: лексикології (зокрема полісемії) та фразеології (трансформація усталених висловів), словотвору (у першу чергу оказіоналізмів), морфології (наприклад, утворення вищого ступеня порівняння у відносних прикметниках).

Изучение речевых способов создания комического в поэзии (М. Винграновский, П. Воронько, Н. Забила) и прозе (В. Нстайко) для детей побуждает исследователя к поиску определенных подходов в подборе материалов и к использованию особых методов анализа. При этом следует исходить из специфики самого предмета исследования, системности, самостоятельности и изоморфизма языковых явлений разных уровней: лексикологии (в частности полисемии) и фразеологии (трансформация устойчивых выражений), словообразования (в первую очередь окказионализмов), морфологии (например, образование сравнительной степени в относительных прилагательных).

Studying the linguistic means of creating the comic in poetry (M. Wingranowsky, P. Voronko, N. Zabila) and in prose (V. Nestayko) for children encourages the researcher to find special approaches to selecting materials and applying specific analysis techniques, taking into account the subject of the research; the system organization, the independence and isomorphism of linguistic phenomena of different levels: (lexicology (polysemy in particular) and phraseology (set expression transformation), word formation (occasional), morphology (forming degrees of comparison of relative adjectives)).

Постановка проблеми. У філології література як мистецтво слова традиційно не диференціюється на «дорослу» та «дитячу». Однак у практиці критичної рефлексії термін «дитяча література» функціонує досить активно, позначаючи масив текстів, що конституює середовище розвитку і виховання дитини. Це поняття позначає літературу, створену безпосередньо для дітей, ту, що перейшла в коло дитячого читання, а також дитячу літературну творчість.

Ми вживаємо термін «література для дітей» на позначення тих творів, які спеціально адресовані дитині. Ураховуємо передусім те, що література для дітей має чітку адресованість як щодо змісту, так і щодо словесного вираження. Тому її мовний матеріал становить значний науковий інтерес, оскільки містить інформацію про неповторну індивідуальність особливого (маленького) читача, зокрема про його мовну картину світу.

Актуальність проблеми. Визначається її спрямованістю на виявлення і пізнання особливостей комічного як одного з основних засобів української літератури для дітей.

Об'єктом дослідження є вербальне втілення категорії комічного в художньому тексті для дітей.

Предметом наукової студії є мовні особливості функціонування лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних одиниць як засобів реалізації категорії комічного в поетичних і прозових творах для дітей.

Матеріалом дослідження були тексти для дітей видатних письменників, класиків дитячої літератури другої половини ХХ століття, зокрема, поетичні твори для дітей М. Вінграновського, П. Воронька, Н. Забіли та прозовий твір

В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».

Мета статті – визначити словесні засоби комічного у творах для дітей М. Вінграновського, П. Воронька, Н. Забіли, В. Нестайка.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Виявити й описати (дати лінгвістичну інтерпретацію) словесні засоби створення комічного ефекту в досліджуваних творах.

2. На основі зіставлення художніх творів визначити специфічне, притаманне певному письменникові у застосуванні засобів комічного.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до класифікації українського державного стандарту, видання для дітей поділяються на чотири групи залежно від вікової категорії читачів:

- видання для дітей віком до 5 років (дошкільний віковий етап);
- видання для дітей віком від 6 до 10 років (молодший шкільний віковий етап);
- видання для дітей віком від 11 до 14 років (середній шкільний віковий етап) ;
- видання для дітей віком від 15 до 18 років (старший шкільний віковий етап).

Загальні і часткові питання щодо вивчення української літератури для дітей не можна вирішити без належної уваги до засобів комічного як важливого складника художньо-сислової організації текстів. На теоретичну значущість категорії комічного в художній мові для дітей указує зокрема А. Лук, відзначаючи значну роль гумору у вихованні дітей, слушно акцентуючи при цьому увагу на одній із функцій почуття гумору – забезпечення задовільного самопочуття в абсолютно незадовільних ситуаціях [5].

Комічне, як і дитяча гра, розглядаються науковцями як автономна реальність, що протиставляється об'єктивній реальності і є для дітей більш справжніми, ніж для дорослих [3; 5; 7]. Думка дитини орієнтована на гру. Відповідно гра в тексті для дітей також може виявлятися, наприклад у вербальній грі, що завдяки комплексу лінгвальних засобів різних рівнів активізує увагу маленького читача. Комічне ігрової ситуації, комічне, виражене мовними ігровими засобами, у текстах діалектично взаємозалежні: узяті разом, вони створюють умовно-ігрове «поле», що імітує реальне життя.

Створення нових слів – основний спосіб обігравання словотвірних можливостей мови. Утворення нового слова, нехай за усталеними моделями, – це творчість. Лексема, яку отримуємо, завжди містить хоча б натяк на свій прототип. Експресивність (зокрема комічний ефект) посилюється за наявності контрасту у структурі okazionalizmu [7, 151]. Наприклад, у класика української

літератури для дітей П. Воронька помічаємо:

У своєму убранні

Юні ялинята

Дуже милі, осяйні [2, 268].

У Н. Забіли зустрічаємо:

Не вагони – вагонята [4, 38].

Цікавим є й вірш М. Вінграновського: «Приспало просо просеня...» [1, 268].

Автори спираються на відомі дитині родинні зв'язки, використовуючи словотвірні моделі, які існують у мові, що створює особливо відчутний відтінок здібності та пестливості. При цьому поети порушують семантичний закон словотворення, оскільки «малим» уявляється «дитя неживого»: вагона, ялини, проса. Активне вживання деминутивних форм відповідає мовленнєвому розвитку дитини раннього віку і розвиває безпосередність у сприйнятті навколишнього світу.

В. Нестайко використовує прийом «очунювання мови» за допомогою створення прозорих експресивних авторських неологізмів:

«Я глянув на Яву – такого радісно-дурного обличчя я ще не бачив ніколи...» [6, 227];

«Неподалік у свинарнику щасливо рохкає спросоння чиясь вразлива свиня, згадуючи щось приємно-свиняче» [6, 287];

«Ми проходили повз старий набокуватий колодязь. ...І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення...

– Якась свиня кинула туди цуцика, – сказав Ява...

Я сідаю у цеберку й опускаюся...

– Галльо! Криниценавт Яво! Як себе почувасте?

– От знайдібіда...» [6, 14].

Оказіоналізм криниценавт утворився внаслідок контамінації, сплаву слова криниця та, напевно, суфіксоїда -навт. Інший приклад засвідчує поєднання дієслова знайди та іменника біда. Цей оказіоналізм уживається персонажем для характеристики хлопчика, що зробив шкоду.

Привертає увагу оказіоналізм чорнолапо в таких рядках М. Вінграновського:

Іде кіт через лід
Чорнолапо на обід [1, 293].

У наведеному прикладі спостерігаємо словотвірну гру: автор створює індивідуально-авторські okazіоналізми. Прислівник утворено від словосполучення прикметника чорні та іменника лапи способом злиття основ та за допомогою суфіксації.

Отже, okazіоналізми можуть по-різному вводитися до контексту, але легко декодуються навіть дітьми.

Комізм у творах для дітей може бути заснований на порушенні граматичної норми:

В ясновельможному тумані,
Де під березою бугор,
При всій-усій своїй осанні
Коронувався мухомор.
І стала глибша і свіжіша
Качачо-гусяча ріка,
Ожина стала ще ожіша [1, 282].

У цьому випадку спостерігаємо порушення на морфологічному рівні, оскільки утворити вищий ступінь порівняння від відносного прикметника ожинний або ожиновий не можна. Як прийом комічного тут використовується і стилістична невідповідність теми і мовних засобів її втіленню. Поет створює стильовий дисонанс шляхом сполучення елементів різних стилів. «Комічність, незвичність» тут особлива, «лірична», характерна для творів М. Вінграновського. Мовна гра, «гра стилів» досягається за рахунок уживанням лексем високого стилю – ясновельможний, осанні, коронувався під час опису звичайнісінького отруйного мухомора. Посилує стильовий ефект тавтологічна сполука (всій-усій своїй осанні), оклична інтонація та повторення рядків.

Прийом «очуднювання» мови за допомогою деформації слів ілюструють рядки з трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки»:

«Багамот!» [6, 342];
«...йдіть учити уроки, екзамент на носі» [6, 21];
«...юриндовська ідея» [6, 70];
«– Опозогив! – Вона букву «р» не вимовляє.
– Маму – депутата на все село опозогив. Загаза чортова!» [6, 16].

Засобом гумору у цих прикладах є комічна вимова слів, що мотивується

віковими та фізіологічними особливостями маленької дівчинки. Комічний ефект посилює вкраплення у дитяче мовлення лайливої лексики (загаза чортова).

Багатозначність як засіб комічного реалізується у вірші Н. Забіли:

Ходить Люся-ревізор

Люся потайки зітхає:

– Хоч два рази перевір,
не зустрінеться тут «заєць»

– безбілетний пасажир!

<...> Раптом глядь – простягши ніжки,
волохатий сірий Мишка
примостився у куток...

Люся зразу: – Ваш квиток!

У вагоні знявся галас:

– Зайця спіймано, глядіть! –

А Світлана налякалась:

– Це ж не заєць, це ведмідь. [4, 43].

Поетеса вдається до прийомів, що засновані на гумористичному використанні прямого і метафоричного значень слова заєць:

1. Невеликий полохливий звірок родини гризунів.
2. розм. Безквитковий пасажир.
3. Дитяча іграшка.

Засобом комічного стають і трансформовані фразеологізми:

– А що ти думаєш – космонавтів тобі макухою годуватимуть?

– Авжеж, для них що є найкращенького придумують. Вітамін на вітамініві сидить і вітаміном поганяє [6, 58].

Намагаючись досягти комічного звучання тексту, В. Нестайко руйнує усталені у мові закономірності сполучення слів: «І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місці, про яке при дівчатах не говорять» [78]. До дієслівного сполучення зробили попередження додається іменник з прийменником; таке сполучення слів у звичайних умовах неможливе, тому що попередження – це наперед зроблене повідомлення про що-небудь (з контексту розуміємо, що відбувається дія фізична). Дієслово доконаного виду підкреслює завершеність дії. Порядковий числівник чотириста

двадцять восьме у поєднанні з прикметником серйозне нівелює його значення, сприяє виникненню комічного ефекту, оскільки створює ефект пересічності, посередності. «Серйозний» – це важливий, значний за змістом; який заслуговує на особливу увагу; який загрожує неприємними наслідками, ускладненнями; відповідно такий, що потребує не легковажного, а уважного ставлення. Зважаючи на кількість «серйозних зауважень», читач розуміє, що це зовсім не так.

Висновки. Гумор як естетична категорія багатогранний, він сприяє розвитку різних почуттів та емоцій у свідомості дитини. Польський дослідник Б. Дземідок слушно наголошує на тому, що комічне виконує пізнавальну функцію, оскільки акт пізнання не можливий без участі інтелекту [3].

Існує потреба в подальшому системному, комплексному вивченні засобів лінгвістичного механізму реалізації категорії комічного у прозових і поетичних текстах для дітей, у тому числі шляхом зіставного аналізу мовних засобів у творах різних авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінграновський М. Казка на білих лапах // Вінграновський М. З обійнятих тобою днів: Поезії. – К.: Веселка, 1933. – С. 265 – 293.
2. Воронько П.М. Твори: В 4 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 4: Твори для дітей. – 351 с.
3. Дземидок Б. О комическом. – М.: Прогресс, 1974. – 223 с.
4. Забіла Н.Л. Твори: В 4 т. – К.: Веселка, 1971. – Т. 1: Веселим малюкам (Вірші для дошкільнят та молодших школярів). – 207 с.
5. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии. – М.: Искусство, 1966. – 191 с.
6. Нестайко В.З. Тореадори з Васюківки: Трилогія про пригоди двох друзів. – К.: Рад. школа, 1984. – 432 с.
7. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 541 с.

УДК 378.14:811.161.1'246.2

И.И. Пахненко

*Сумской государственной
педагогический университет*

СПЕЦИФИКА ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ТЕКСТООБРАЗОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ ПАРТИЙ УЧИТЕЛЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО

У статті аналізуються екстралінгвістичні механізми продукування мовних партій учителя у просторі уроку російської мови в умовах українсько-російського білінгвізму, а саме: задум автора (вчителя), пресуппозиція, мовленнєва ситуація, сфера функціонування. Зазначені реалії розглядаються в контексті проблеми професійної мовленнєвої підготовки майбутніх учителів-словесників.